

Љиљана М. ЈУХАС-ГЕОРГИЕВСКА*
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за српску књижевност са
јужнословенским књижевностима

СРПСКА ЖИТИЈНА КЊИЖЕВНОСТ XIII ВЕКА; МОДЕЛИ И ОРИГИНАЛНА РЕШЕЊА**

У овом раду аутор прати конституисање српских житија током раног раздобља њиховог постојања. Интересује га у којој мери се писци држе карактеристичних модела при успостављању житијних типова и да ли теже новим идејно-структурним решењима.

У фокусу аутора су житијна остварења тројице писаца, Светог Саве, Стефана Првовенчаног и Доментијана. Сваки од њих заслужан је за успостављање одређеног житијног типа (Сава у српску књижевност уводи *криторско*, Стефан *опсежно*, а Доментијан – *житије црквеног поглавара*). Кроз испитивање генезе житија поменутих писаца, аутор рада долази до сазнања о моделима које су они користили (за поставку читавог дела или пак појединих његових сегмената). Следећи његов корак је утврђивање односа писаца према овим моделима.

У раду се указује на занимљиву чињеницу да су за почетно конституисање српских житија од значаја били и биографски садржаји у правним (повеље) и црквено-правним списима (типичи).

Кроз анализу самих дела, аутор рада долази до важног закључка да су српски писци XIII века били на висини свога књижевног задатка. Пажљиво су и зналачки одабирали књижевне моделе; преузимали су их у неизмењеном или пак нешто модификованом виду, у складу са својим поетичким опредељењима.

Кључне речи: житијни жанр, српска житија, житијни типови, књижевни модели, иновације, биографски садржаји у типичима и повељама, византијска и старословенска житија.

Српска житијна књижевност конституисана је током XIII века. Заслуга за то припада Светоме Сави, Стефану Првовенчаном, Доментијану, као и једном броју непознатих аутора. Поред криторског, житија владара и житија црквеног поглавара, у периоду који разматрамо јавило се и синаксарско житије. Књижевни јунаци жи-

* ljjjanageorgievska@yahoo.com

** Овај рад је настао у оквиру пројекта *Обрада старог српског писаног наслеђа и израда Речника црквенословенског језика српске редакције* (бр. 178030), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

тијних дела састављених у XIII веку у првом реду су Стефан Немања / Свети Симеон, српски велики жупан, оснивач лозе Немањића и Сава Немањић / Свети Сава, оснивач самосталне Српске цркве и први српски архиепископ.

Генега српских житија из XIII века је сложена. Преузимају се идејно-структурни модели из византијске али и старе словенске књижевности. Код конституисања првих дела од значаја су и биографски (аутобиографски) садржаји у повељама и манастирским типцима.

Почеци оригиналног житијног стварања везани су за Светог Саву. Из ранијег периода има извесних трагова рада на овој врсти.¹ Сава је око 1208. године саставио *Житије светог Симеона*, као део *Студеничког типика* (Сава 1986: 95–119). Још од давнина, нарочито у Византији, био је обичај да типик започне биографијом оснивача (ктитора) манастира; оваква житија имала су и посебан назив, *ктиторска житија*. Савино дело формацијски (у саставу је типика) припада ктиторским житијима; оно међутим, својим обимом, приступом јунаку и у погледу коришћених уметничко-стилских средстава надилази уобичајене моделе.²

Уобличавајући *Житије Светог Симеона*, Сава се ослањао на постојеће изворе о Немањи, на његову биографију у *Хиландарској повељи* Стефана Немањића (издата између 1200. и 1202. године) и на краћи текст о Немањи који је сам саставио, за потребе *Хиландарског типика* (типик је из 1199). Користио је и извесне детаље из Немањине *Студеничке повеље*.³ У текст житија Сава је уградио и извесне садржаје које је раније сам уобличио (нпр. о Немањиним боловању и смрти и др.).

Житије Светог Симеона било је у првом реду намењено монасима Студенице; стога се Сава усредредио на монашки лик свога јунака и мотиве нарочито важне за ту средину (предисторија, градња манастира, Немањин монашки живот у Студеници, доношење моштију у овај манастир). Није, међутим, запоставио ни садржаје везане за владарски Немањин живот. Тако је прво поглавље у целини посвећено Немањиној владавини (даје се опис његових освајања, представља градња задужбина).

Житије има специфичну композицију. Започиње појединостима везаним за постанак Студенице. Потом се приказују Немањина владавина (од момента ступања на престо), његово монашење, одлазак у Свету Гору, боловање и смрт, па пренос моштију из Хиландара у Србију. Тек на самом завршетку житија (XI поглавље), саопштавају се подаци о јунаковом рођењу и крштењу, чиме се заокружује његова биографија. На овакво композиционо решење утицали су, у првом реду, коришћени извори.

Кратки текст о Немањи, у *Хиландарском типичу*, који је један од важних Савиних извора за житије, смештен је у простор другог и трећег поглавља (слова) (ХТ 1995: 59–60). Започиње белешком о стању старог грчког манастира, чијом ће темељном обновом настати српски Хиландар („опустело беше ово место од безбожних разбојника”). Сава потом говори о очевом доласку к њему на Свету Гору,⁴ о ње-

¹ Сачувани су изводи из *Житија кнеза Владимира*, које је написано после 1018. године; они су унети у *Летопис попа Дукљанина (Барски родослов)*, који је у другој половини XII века саставио непознати Зећанин на словенском језику, а потом га превео на латински (Љетопис 1967: 173–282).

² Ктиторска житија у типцима који су настали до почетка XIII века по правилу су кратка; приказује се, у првом реду, постанак манастира и ктиторско ангажовање у пословима везаним за саму градњу.

³ Није познато тачно време издавања ове повеље; није сачувана.

⁴ Износи своје виђење да се ово место (Света Гора) не може упоредити ни са једним на земљи.

говим побудама да ту дође, жељи и подстицајима да се замонаши.⁵ Немањино подвизавање на Светој Гори не приказује, већ се жури да проговори о његовом великом подухвату – подизању Хиландара. Ипак, ни овој теми не посвећује шири простор. Назначава очеве побуде да оснује српски манастир и указује на први корак који је у вези са самим подухватом предузео (измолио је место од византијског цара).⁶ Даље Сава говори о очевом и свом уселењу у обновљени манастир; напомиње да је Немања/Симеон у Хиландару са њим поживео кратко време (осам месеци), и то у строгом („великом и натрприродном подвигу”); потом је преминуо. На почетку трећег поглавља је белешка о времену Немањине смрти („године 6708, месеца фебруара 13. дан”). Сава одмах затим напомиње да је отац заветом манастир оставио на њему.⁷ Предочава, емотивно, своју велику тугу за оцем, али и бојазан, због усамљености места и реалне опасности од напада разбојника.⁸ Даље слика своје напоре да се манастир, од „незнатног и малог”, какав је био у време ктиторове смрти, узнесе „у велелепну појаву” (говори о довршавању, украшавању и материјалном обезбеђивању манастира).

Хиландарски типик, познато је, настао је превођењем и адаптацијом ктиторовског типика грчког манастира Богородице Евергетиде у Цариграду. Краћа биографија оснивача тога манастира, монаха Павла, коју је саставио Тимотеј, непосредни Павлов наследник (Евергетис 2000: 472–473), Сави је послужила као модел при сачињавању краће Немањине биографије за *Хиландарски типик*, о којој је управо било речи.⁹

Темељну компарацију Савиног текста о Немањи у *Хиландарском типик*у са биографијом првог ктитора манастира Богородице Евергетиде у Цариграду, извршила је Радмила Маринковић (1986: 7–27). Утврдила је да се Сава држао свога модела кад год је то могао. Она је учила да је у ситуацијама када је Сава требало да унесе нова саопштења, конкретне податке, он формирао нове одсеке, са новим врстама информација и уклапао их је као нове карике у постојећи ланац. Р. Маринковић је запазила да је у обликовању „додатака” Сава самосталан (његов текст ту не зависи од модела). И на местима где се доследно држао литерарног модела, он је испољио своју уметничку индивидуалност. Говорећи о уметничкој вредности Савиног текста, Р. Маринковић истакла је његову посебну емоционалност и, нарочито,

⁵ Сава саопштава и датум Немањиног доласка на Свету Гору: „дође [...] месеца новембра у 2. дан у години 6706” (тј. 1197). Сам простор симболички означава као „пустињу”.

⁶ Манастир Хиландар подигнут је на темељима запустелог грчког манастира Хелендариона, који је био царски.

⁷ То значи да му је поверио сваку бригу о манастиру.

⁸ Помиње још увек малобројно братство манастира.

⁹ Приповедање о ктитору у *Евергетидском типик*у започиње податком да је земљиште на коме је манастир подигнут раније било посед триблаженог оца, монаха Павла, део његовог породичног наслеђа. Овај простор за Павла је био посебно драгоцен, због његове тежње ка врлини и контемплативном животу. У тексту се потом говори о Павловим побудама да напусти световни живот и замонаши се. Тимотеј бележи датум Павловог (али и свог, нешто каснијег) доласка на место где ће се градити манастир. На почетку трећег поглавља приказани су кораци које је Павле предузео да оснује манастир. Сам подухват градње Тимотеј оцењује као велику и дивну (величанствену) борбу, али о њему не даје појединости. Помиње дужину Павловог боравка у манастиру (пет година) и бележи датум његове смрти. Указује да је Павле тестаментом оставио манастир њему, у „малом и једноставном облику”. Потом слика свој труд да здање поприми импозантни и најлепши облик. Говори и о опремању, материјалном обезбеђивању манастира, итд.

присан пишчев однос према јунаку. Она је указала да оваква обележја не поседује Тимотејев текст.

Немањина биографија у *Хиландарској повељи* Стефан Немањића, такође важан извор за житије, усмерила је Саву у другом правцу – ка целовитијем представљању владарских Немањиних заслуга, широј обради мотива монашења, и темељнијем приказивању његовог подвизавања на Атосу. Она је подстакла и оснаживање поетског слоја у житију (Првовенчани 1999: 3–13).

Утицај биографског садржаја из *Хиландарског типика* у Савином житију препознаје се на самом почетку (опис места где ће се градити Студеница), при крају првог поглавља (када се набрајају ктиторови дарови и прилози манастиру) и у другом делу житија.¹⁰ Утицај *Хиландарске повеље* далеко је снажнији. Овај извор Сава користи од момента када започне са приказивањем Немањине владавине. Преузима исказе из повеље, па их проширује или чини шире интерполације (уноси похвале, поређења, поуке, садржаје које је раније сам уобличио, и др.).¹¹

Док се у првом поглављу житија јунакове вредности истичу кроз краћу похвалу, у другом се прибегава другачијој експресивности: користе се библијске паралеле са истакнутом старозаветним владарима. Наглашава се да Немања поседује Соломонову премудрост, Давидову смиреност (кротост), Јосифову добру нарав. Паралела са Соломоном у каснијем тексту житија реализује се и на други начин. У поуци синовима (моменат идентификације) и доцније Сави, Немања махом користи исказе из *Прича Соломонових*. Тиме се и практично демонстрирају његова мисаоност и владарска и људска зрелост и он се потврђује као други Соломон. Значајно је да се Соломонова премудрост помиње и као квалификатив првог хришћанског цара, Константина, чиме је, индиректно, уведена и нова паралела: Немања – Константин.¹²

Да уведе паралелу Немања-Соломон, Сава је могао бити подстакнут и представом о светом Ђирилу у његовом житију (Трифунковић 1964: 45–119). Непознати писац *Житија Св. Ђирила* потенцира премудрост свога јунака као основну његову особину. Он се од детињства опредељује за мудрост, везује се за представу о јеврејском цару Соломону. У тренутку свог одласка на школовање у Цариград, изговара у целини Соломонову молитву, која је у суштини молитва за мудрост, а садржана је у старозаветној *Књизи Премудрости Соломонове*. Касније, Константин одгонета садржај и пророчанство на Соломоновој чаши, чиме показује да је достигао Соломонову премудрост.

Утицаји *Житија Светог Ђирила*, али и *Житија Светог Методија* (Исто: 147–172) у Савином делу запајају се и када је реч о поставци јунака (он је Божји угодник послат на земљу). Блискост са *Житијем Светог Ђирила* испољава се код коришћења квалификатива „учитељ” и „наставник”.

¹⁰ На месту где се говори о Немањиној жељи да странствује, о његовом доласку на Свету Гору, градњи Хиландара, уређењу Хиландара, Савином труду да доврши манастир.

¹¹ Савин однос према главним изворима, типичу и *Другој хиландарској повељи* темељно је истражила Р. Маринковић (1979).

¹² У вечерњој стихири „на Господи вазвах” у *Служби цару Константину Великом и царици Јелени*, она гласи: „Дао си, човекољупче, благодастивом угоднику Соломонову мудрост, Давидову кротост”.

У писању *криторског житија* Сава није имао следбенике у српској књижевности. Његово дело инспирисало је, међутим, одређене писце опширних житија. Међу њима је свакако најзначајнији Данило Други.

Житије светог Симеона од Стефана Првовенчаног (настало између 1208. и 1216), шире је по замисли и реализацији од Савиног (Првовенчани 1999: 15–107). Намењено је потребама култа. Има самостални карактер и прво је *опсежно* (пространо) житије. У овом делу запајају се сви карактеристични конститутивни елементи развијеног житија: функционално-литургијски наслов, пролог (предговор), биографски сиже, похвала и чуда светог. У питању је владарски концепт житија (значајна пажња поклања се владарском лику јунака и његовим заслугама за Српску државу).

Првовенчани се, у погледу књижевне грађе, донекле ослања на претходну српску прозну традицију, у којој је Немањин владарски и монашки лик умногоме већ био изграђен. О Немањи као светоме није писано. Како је састављао опсежно житије, Стефан је морао да обухвати све чињенице и аспекте. Требало је да свестрано прикаже Немањину владавину и сачини описе његових посмртних чуда. Такође, да преосмисли поједине, већ литераризоване догађаје, како би истакао оно што Немању квалификује као будућег свеца.

Првовенчани је као писац тежио сложенијим ефектима у грађењу уметничке визије. Лирски слој дела је значајно оснажио, посредством интегрисаних микрожанрова (молитве, похвале, посланице) и уведених лирских пасаж. Лирски сензибилитет најснажније је испољио у похвали Стефану Немањи (XIX поглавље); за њу му је, умногоме, узорни модел био *Акатист Пресветој Богородици*.¹³

Јунаков владарски лик Првовенчани приказује на два плана: ратничком и духовном; када је реч о овом другом, истиче јунаково милосрђе, добра дела, у првом реду подизање манастира и цркава, борбу против јеретика, итд. Постоји висок степен усаглашености и хармонизације ових планова. Изграђујући Немањин владарски лик, Првовенчани се, донекле, ослонио на представу о Константину Великом у Јевсевијевом *Житију цара Константина Великог* (Еусебиус 2017). Из тога дела је преузео извесне приповедне моделе (опис одсудне битке, опис сабора) и видове карактеризације јунака. Постоји значајан степен сродности између описа Немањиног боја са браћом код Пантина (V поглавље) и описа Константиновог боја са Максенцијем код Милвијског моста, у близини Рима.¹⁴

Немањин светачки лик у Стефановом житију је двојако представљен. Он је светац-исцелитељ, али и национални светац-заштитник домовине. Описујући чудесна исцељења болесних од светог мира које истиче из Симеонове гробнице, писац се ослања на описе Христових чуда у јеванђељима. Док приказује помоћ коју је

¹³ Утицај *Акатиста* нарочито се запажа у трећем делу похвале. Ту се јавља карактеристична анафора „Радуј се” (својствена је *Акатисту*); између два текста постоји сродност и када је реч о једном броју коришћених квалификатива: за Немању код Стефана нпр. стоји да је *светлолични цвет*, потом: *цвет вере* небеског вртограда – за Богородицу у *Акатисту* (икос 7) да је *цвет непролазности*. Немања је у Стефановом виђењу *лествица* која узводи чеда и људе своје под небеске кровове – у *Акатисту* (икос 2) Богородица је представљена као *Лествица Небесна* којом је сишао Бог. Има још примера који указују на Стефаново преузимање (преузимање и адаптацију) одређених квалификатива који су у *Акатисту* коришћени за Богородицу.

¹⁴ Шире о утицају Јевсевијевог дела код Првовенчаног види: Јухас 2013: 372–378.

њему као владару Свети Симеон указивао, штитећи га у опасностима (напад бугарског цара Борила и грчког цара Филандра тј. Хенриха Фландријског, непријатељство Стреза, итд.), Првовенчани као литерарни модел унеколико користи описе чуда Светог Димитрија Солунског.¹⁵

У Стефановом делу запажају се трагови утицаја старословенских житија посећених Тирилу и Методију. Заступљено је истоветно полазиште у грађењу лика главног јунака (он је Божји угодник послат на земљу). Сродност са *Житијем светог Тирила* уочава се и код коришћења одредница *наставник и учитељ* за главног јунака.¹⁶

У погледу композиционог плана постоји извесна сродност Стефановог са *Житијем Светог Методија*. У оба ова житија успостављена је чврста идејна веза између увода и остатка текста. У опсежном уводу Методијевог житија, како је запазио Р. Пикио (1993: 392–402), изведена је обавезна серија уподобљавања и библијских цитата; фабуларна прича, као целина, упоређује се са њом. Методија непознати писац фактички пореди са свим значајним библијским личностима, чија је имена претходно навео. Да скрене пажњу на унутрашњу везу увода и остатка текста, писац Методијевог житија прибегава двократном коришћењу истог цитата-парафразе;¹⁷ (појављује се у уводу и пред сам крај житија). Код Првовенчаног увод умногоме има програмски карактер. У њему се оцртава општа људска историја, а у преосталом тексту житија Немањина историја, која је њен интегрални део. Поједине теме, овлашно назначене у уводу, касније се у тексту шире развијају. Првовенчани, за разлику од писца Методијевог житија, идејно јединство увода и остатка житија остварује асоцијативним путем и посредством одређених тема (писац на њега не скреће пажњу), док се у Методијевом житију маркира та веза (у функцији „маркера” јавља се библијско место-цитат).

Стефаново житије било је узорни модел каснијим српским писцима код састављања владарских житија. Утицај се најснажније испољио код Данила Другог, у његовом *Житију краља Милутина*.

Даљем усавршавању житијног жанра значајан допринос дао је јеромонах Доментијан, који је стварао средином и у другој половини XIII века. Он је први саставио *житије црквеног поглавара* у српској литератури. Реч је о његовом *Житију Светог Саве*, које је довршено 1242/43. или 1253/54. године. Од Доментијана потиче и *Житије Светог Симеона* (рад на њему окончао је 1264). Оба своја дела Доментијан је писао по жељи краља Уроша Првог и за српски двор.

Житије Светог Саве једно је од најзначајнијих, уједно и најсложенијих дела српске књижевности средњег века (Доментијан 2001: 3–433). Ту је, по први пут у целини, представљен животопис првог српског архиепископа и оснивача само-

¹⁵ Врло очигледан пример сусреће се у поглављу где се описује Симеонова чудесна помоћ Стефану код напада Михајла Драчког. Овде се Првовенчани, што је занимљиво, ослонио на описе два различита чуда Св. Димитрија (на Миг. 1, 1 и на Миг. 2.2). О чудима Св. Димитрија види: Баришић 1953.

¹⁶ О Немањиним „учитељству” писац непосредније говори у IV поглављу, када помиње да је он своје кнезове научио разумно а старешине умудрио. У завршној похвали (XIX поглавље) за Немању утврђује да је *учитељ и више од учитеља, да је учитељ Новог завета*, који није поучавао мојсијевски, већ је, идући за Павлом, његова учења изврсно усадио у разум свих.

¹⁷ У питању 22. стих 9. главе *Прве посланице апостола Павла*.

сталне српске цркве.¹⁸ Ово опсежно дело поседује особену архитектонику, у којој истовремено функционишу законитости житијног жанра и енкомииона (похвале). Постоји и читаво богатство садржаја и значења. Осмишљена је исцрпна и потпуна биографија првог српског архиепископа, као и магистрална визија његове улоге у српској историји. Да би остварио жељену представу, Доментијан прибегава сложеном поступку, како на макро-плану, тако и у појединим сегментима дела. У житију слика Светога Саву; јунакове конкретне људске карактеристике надјачавају елементи космичке симболизације, пре свега истицање лепоте божанске вечности. Полази од поставки небеског царства и потенцира предодређеност свога јунака за несвакидашњи подвиг, па се не ретко историјско-документарни план преводи и уздиже у митско-библијске алегорије, симболе. Растко (тј. Сава) своја осећања сасвим потчињава космичким и божанским идеалима. Сликајући га у одређеном амбијенту и времену, Доментијан лако прелази из стварног у легендарно, потенцирајући при томе тријумф не људске, већ божанске суштине. Овакав поступак утиче да реални догађаји поприме другачији семантизам, као и другачију физиономију и фреквенцију.

Основни композициони принцип јесте низање мотива, према хронолошком редоследу (почетни мотив је рођење јунака а завршни пренос моштију из Бугарске, где је јунак преминуо, у Србију). На овом плану Доментијан је сасвим у традицијама житијног жанра. Сходно житијном типу (житије црквеног поглавара) тежишна тачка овог дела јесте опис Савиног избора за архиепископа. Поред тога што иде за традицијом, Доментијан тежи и новим решењима. Уместо предговора (који је предвиђен житијном схемом), он уводи поговор. Он нема (то би се очекивало) епилошку, већ документарну функцију (устројен је као запис који садржи релевантне податке о месту и времену писања, писцу и наручиоцу дела, а осим тога и нека друга општа места те врсте, попут инвокације, топоса недостојности, итд.).

Новина у односу на претходна српска житија је и увођење програмских места (у III и VIII поглављу); ту су садржани битни елементи за даљи развој радње и ликовна (Саве и Симеона). Доментијан, даље, преиначава функцију похвала – оне код њега заокружују одређене приповедне целине; имају и дубљи смисао – путем њих исказује се основна симболика дела и однос земаљско-небеско.

Опис Савиног хиротонисања доста је дуг (испуњава садржај XV поглавља житија) (Доментијан 2001: 193–203). На кратку и информативну експозицију о томе како је Сава отишао на исток код цариградског цара, кир Теодора Ласкара, и тамо са чашћу био примљен, надовезује се веома упечатљив дијалог између цара и Саве. Увођењем дијалогске форме Доментијан надилази успорен дескриптивни ритам и речима самих јунака осмишљава њихове намере и остварује портрете. Ово поглавље има карактеристичну веома занимљиву структуру и сложена значењска језгра. Дијалог смењује приповедање о самом чину хиротонисања. У истом поглављу писац презентује текст патријархове повеље (томоса).¹⁹ Доментијан се користи и монологом, да би на крају увећао експресивност свога приповедања лирском изражајношћу. Тај део текста прераста у похвалу, чиме се, у жанровском смислу, обо-

¹⁸ До тада су постојала само кратка, синаксарска житија посвећена Светом Сави.

¹⁹ Ту је садржана одлука патријарха (помиње се Герман а заправо је реч о Манојлу Сарантину) о постављењу Саве за архиепископа (Доментијан 2001: 199, 201).

гађује овај и иначе у том погледу богати део биографије.²⁰ Сам чин хиротонисања, као и славље које је након њега уследило, Доментијан врло свечано описује; казује како је цар сатворио празник тога дана, у име наречења новоосвећенога архиепископа кир Саве. Славећи радосно, преизобилно је даривао сав народ. Часнога патријарха удостојио је великих дарова; даривао је и митрополите, епископе који су са њим, попове и ђаконе, све свештенике по закону који има велика Васељенска патријаршија. Доментијан затим приповеда о Савиним сусретима са патријархом, који га упућује о божаственим исправљењима, о душевној користи, и о свим предложењима сваке врсте светогачина и апостолскога предања. Потом га дарује. Велику важност у истом поглављу има и одељак у коме се говори о добијању потпуне самосталности (аутокефалности) за Српску цркву.

Као и код његових претходника, и код Доментијана се запажају одређени утицаји старословенске традиције. Опис Савиног боловања у *Житију Светог Саве* (поглавље XXXI) има извесних додирних тачака са описом Ћириловог боловања (Трифунковић 1964: 115–116). Сава наике показује бригу за своје богопредано стадо и земљу свога отаџбине. Свестан тежине своје болести, шаље своје ученике у домовину, са светињама које је сабрао у светим јерусалимским крајевима; по њима шаље и благослов свој својој деци и сродницима, и своје богопреданом стаду. Молитвом се обраћа Богу а сама молитва упечатљиво доприноси утиску о његовом смиренном очекивању смрти; Сава је очекује и са радошћу. Константин је, како стоји у његовом житију, са радошћу очекивао смрт, а пред упокојење помолио се Богу да сачува његово верно стадо (Словене), за које је постављен као пастир, да га избавља „од било какве безбожне и паганске злобе” и од „ма ког многоречитог и хулног јеретичког језика”, који хулу говори против Бога. Константин је од Бога затражио да погуби тројезичку јерес, да подиже своју цркву множећи, да све окупи у једном духу и од њих учини узорне људе (Исто: 116).

Доментијаново *Житије Светог Саве* и *Житије Светог Методија* од Непознатог писца (Исто: 145–172), показују блискост на мотивском плану; то није необично јер оба ова дела припадају истом житијном типу (житије црквеног поглавара). У оба се јављају следећи мотиви: духовни преображај јунака, монашење, подвизавање, напредовање у црквеној хијерархији, избор за црквеног поглавара, духовно деловање. Запажа се и сродност два житија код обраде мотива монашења и напредовања јунака (мада су реалне околности умногоме различите).²¹ Старословенском и Доментијановом житију заједничко је и то што се у карактеризацији јунака интензив-

²⁰ У византијским и словенским житијима црквених поглавара централно место заузима управо опис њиховог избора у тај чин. Када се упореди Доментијанов опис Савиног хиротонисања за архиепископа са одговарајућим местима у житијима епископа, архиепископа или патријарха, откривају се значајне структуралне подударности. Тако се нпр. у великом броју таквих житија (нпр. у житију Амфилохија Иконијског, Амвросија Миланског, Јована Ћутљивог, епископа Колонијског и др.) приповеда како је главном јунаку више пута нуђен црквени чин и како га је он непрестано одбијао, сматрајући себе недостојним. Обично је сам цар иницијатор хиротонисања, али се у тој улози могу појавити и грађани и др. Најчешће сам јунак два пута одбија да буде изабран, а затим се њему самоме или иницијатору избора открива да Бог жели да дотични буде изабран. Он тада даје свој пристанак. Настају припреме за спровођење самог избора. Опис процедуре обично није опсежније приказан. Доментијан и сам ток избора подробно описује, што није нимало необично, јер је реч о првом архиепископу у Српској држави и стицању аутокефалности, што је догађај од неизмерног значаја за Српску државу.

²¹ Шири о сродностима и различитостима у нашем раду: Јухас 2014: 367–370.

но користе библијске паралеле; уведене су и паралеле са знаменитим личностима из црквеног живота.

Доментијаново *Житије Светог Симеона* рађено је умногоме према изворима, према истоименом делу С. Првовенчаног и Доментијановом *Житију Св. Саве*. У односу на Првовенчаног, Доментијан тежи већој типизацији јунака и остваривању стандардних житијних захтева. Код њега је повећано учешће поетског слоја, у првом реду захваљујући опсежној похвали Немањиним владарским заслугама. Као узорни модел писац је ту имао похвалу кнезу Владимиру, која је у саставу *Слова о закону и благодати* руског писца Илариона из XI века. У њој се прославља кнез Владимир, који је увео хришћанство у Русију.

Мада настало на основу више извора, који се у жанровском погледу, као и по стилским обележјима разликују, *Житије Светог Симеона* у суштини је сасвим нови текст, са јасно и добро изграђеним главним јунаком и упечатљивом уметничком поруком (Доментијан 1988: 237–325).

У овом свом житију Доментијан примењује извесна композициона решења из претходног (уводи запис као финални елемент). У духу традиције (ослања се на Првовенчаног), доноси предговор који има програмски карактер (пружа идејну основу према којој се изграђује читаво дело). У простору овог предговора (Доментијан 1988: 237–238) сусрећу се нека општа места (писац исказује задивљеност пред темом, тражи надахнуће од Светога Духа, итд.). Доментијан позива читаоце/ слушаоце на прослављање Бога, који је учинио милост према људском роду. Даље наводи конкретне примере, који уверавају да је Бог милостив према људском роду од самога његовог настанка. Уочена су, када је реч о испољавању Божје милости, два периода у људској историји: онај пре Закона, и онај са Законом. Доментијан посебно говори о Христу, најсавршенијој благодати потеклој од Бога; указује да је Он, за свога живота на земљи, чинио људско као човек и божанско као Бог. Први је испунио Закон и јавио благодат, положио свето јеванђеља, приставио дванаест апостола, четири јеванђелиста, итд. Према писцу, ова је благодат значајна јер су се, са њом, јавили многи који љубе Бога: небројени мученици, светитељи, преподобни и богоносни оци. Доментијан Немању увршћује међу преподобне и богоносне оце; истиче да се просветио божанском благодаћу и да је био од Бога изабран. Готово неосетно се прелази на причање о Немањином пореклу и рођењу, што су већ први житијни мотиви, предвиђени житијном схемом.

Написано за српскога краља и српски двор, *Житије Светог Симеона* постало је омиљено дело и у монашком свету; коришћено је у литургијске сврхе, за прослављање Светог Симеона.

Извори

- Акатист Пресветој Богородици
<<https://radiosvetigora.files.wordpress.com/2010/03/akatist-presvetoj-bogorodici.pdf>>
15. 12. 2017.
- Доментијан. *Живот Светога Саве и Живот Светога Симеона*. Приредила Р. Маринковић. Превод Л. Мирковић. Београд: Просвета – СКЗ, 1988.
- Доментијан. *Житије Светога Саве*. Предговор, превод и коментари Љ. Јухас-Георгиевска. Издање на српскословенском Т. Јовановић. Београд: СКЗ, 2001.
- Љетопис попа Дукљанина*. Увод, превод и коментар др Славко Мијушковић. Титоград: Графички завод, 1967.
- Студенички типик. Цароставник манастира Студенице*. Књигу приредио, превео и поговор написао Т. Јовановић. Београд: Народна библиотека Србије – Завод за уџбенике и наставна средства, 1994.
- Свети Сава. *Сабрани списи*. Данашња језичка верзија Л. Мирковић и Д. Богдановић. Београд: Просвета – СКЗ, 1986.
- Стефан Првовенчани. *Сабрана дела*. Предговор, превод дела и коментари Љ. Јухас-Георгиевска. Издање на српскословенском Т. Јовановић. Београд: СКЗ, 1999.
- Трифунуовић Ђ. (прир.). *Климент Охридски, Константин Преславски и непознати писци, Ђурило и Методије, Житија, службе, канони, похвале*. Београд: СКЗ, 1964.
- Хиландарски типик. Рукопис Chil AS 156*. Приредио Д. Богдановић. Са поговором Љ. Јухас-Георгиевске. Београд: Народна библиотека Србије – ЗАМТЕС, 1995: стр. 55–94.

*

- Eusebius C., Constantini V. *The Life Of The Blessed Emperor Constantine*. <[http://www.documentacatholicaomnia.eu/03d/0265-0339,_Eusebius_Caesariensis,_Vita_Constantini_\[Schaff\],_EN.pdf](http://www.documentacatholicaomnia.eu/03d/0265-0339,_Eusebius_Caesariensis,_Vita_Constantini_[Schaff],_EN.pdf)> 20. 12. 2017.
- Evergetis. „Typikon of Timothy for the Monastery of the Mother of God Evergetis.” J. Thomas, A. Constantinides Hero (ed.). *Byzantine Monastic Foundation Documents. A Complete Translatio of the Surviving Founders’ Typika and Testaments, I*. Translated by R. Allison et al. Washington. D.C: Dumbarton Oaks Research Library and Collection, 2000, 454–506.
- <https://www.doaks.org/.../byzantine-monastic-foundation-documents.../book_uploaded_> 28. 12. 2017.

Литература

- Баришић Ф. *Чуда Димитрија Солунског као историски извори*. Београд: САНУ, 1953.

- Јухас-Георгиевска Љ. „Цар Константин у српској књижевности средњег века.” Д. Бојовић (ур.). *Свети цар Константин и хришћанство II*. Ниш, 2013: стр. 371–385.
- Јухас-Георгиевска Љ: *Карактеризација јунака у старословенским житијима Тирило и Методија и српским житијима прве половине XIII века*. Радић Ј., Савић В. (ур.). *Свети Тирило и Методије 863–2013*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2014: стр. 349–373.
- Маринковић Р. „Историја настанка ’Живота господина Симеона’ од Светог Саве.” Ђурић Ј. В (ур.). *Сава Немањић-Свети Сава. Историја и предање*. Београд: САНУ, 1979: стр. 201–213.
- Маринковић Р. „Почеци формирања српске биографске књижевности. Друга и трећа глава ’Хиландарског типика’.” Фрајнд М. (ур.). *Студије и грађа за историју књижевности*, 2. Београд: Институт за књижевност и уметност, 1986: стр. 7–27.
- Пикио Р. „Функција на библијските тематични ключове в литературния код на православното славянство.” *Православното славянство и старобългарската културна традиција*. София, 1993: стр. 385–435.
- Христу Панајотис К. „Манастир Пресвете Богородице Евергетидске у Цариграду.” Еп. Жички Стефан и др. (ур.). *Осам векова Студенице*. Београд: Свети архијерејски синод српске православне цркве, 1986: стр. 61–73.

*

Picchio R. „The function of Biblical Thematic Clues in the Literary Code of „Slavia Orthodoxa.” *Slavica Hierosolymitana*, I (1977): стр. 1–31.

Лиљана М. Јухас-Георгиевска

СЕРБСКАЯ ЖИТИЙНАЯ ЛИТЕРАТУРА XIII ВЕКА, МОДЕЛИ И ОРИГИНАЛЬНЫЕ РЕШЕНИЯ

Резюме

В данной работе прослеживается процесс формирования сербских житий в начальный период (XIII век). Особенный интерес представляют литературные модели и виды их применения в оформлении житийных произведений.

В центре внимания находится в первую очередь *Житие святого Симеона* Саввы, которое написано около 1208 года. Оно входит в состав *Студеницкого типикона* и, таким образом, принадлежит к кругу житий ктиторов. Оно базируется на двух источниках: тексте Саввы о Немани в *Хиландарском типиконе* и биографии Немани в *Хиландарской грамоте* Стефана Первовенчанного. В работе анализируется роль этих двух текстов в формировании жития. Указано, что содержание грамоты присутствует в большей мере. Савва из грамоты берет данные и в заимствованный текст вносит интерполяции различного характера. В работе более детально проанализирован текст, взятый из *Хиландарского типикона*, так как он обладает существенными характеристиками ктиторовского жития. То есть здесь на первом плане история появления монастыря (что включает и вовлеченность самого ктитора). В работе в поле исследования вводится и образцовая модель для этого текста Саввы – житие основателя монастыря Богородицы Эвергетиды в Цариграде, монаха Павла. С опорой на знание содержания жития в византийских типиконах, составленных до конца XII века, в данной работе отстаивается позиция, что *Житие святого Симео-*

на Саввы с точки зрения объема, подхода к герою и использованных художественно-стилистических средств превосходит упомянутые творения и значительно приближается к развитым житиям.

В работе в некоторой степени представлен генезис *Жития святого Симеона* Стефана (появилось между 1208 и 1216); больше внимания уделено структурно-типологическим характеристикам этого творения, поскольку речь идет о первом развитом (обширном) житии в сербской литературе. При указании на письменные образцы на первое место поставлено *Житие царя Константина Великого* Евсевия Памфила. Указано, что Стефан из этого творения позаимствовал некоторые повествовательные модели (описание решающей битвы, описание собора) и виды характеристики героев. Когда речь идет об описаниях посмертных чудес Немани (Симеона), стоит отметить, что Стефан опирался на описания Христовых чудес в Евангелии, а точнее на описания чудес святого Димитрия Солунского. Указаны и виды того, как Стефан опирается на старославянскую житийную традицию.

Когда речь идет о Доментиане, акцент в работе сделан на его *Житии святого Саввы* (закончено в 1242/43 или 1253/54), так как с ним в сербской литературе формируется житие предстоятеля Церкви. Исследуется структура этого творения в свете некоторого числа византийских житий, посвященных епископам и патриархам. В работе делается вывод, что Доментиан хорошо знаком с поэтическими характеристиками этого типа жития. Также представлены и особенности *Жития святого Саввы* (в первую очередь в плане композиции). Рассматривается и связи этого творения с старославянскими житиями.

Ключевые слова: житийный жанр, сербские жития, житийные типы, литературные модели, инновации, биографическое содержание в типиконах и грамотах, византийские и старославянские жития.